

Matti Taneli

Kant kasvatuksesta

Immanuel Kant (1724–1804) on yksi kaikkien aikojen kuuluisimpia filosofeja. Hänen kolme kritiikkiänsä, *Kritik der reinen Vernunft* (1781, 1787, Puhtaan järjen kritiikki), *Kritik der praktischen Vernunft* (1788, Käytännöllisen järjen kritiikki) ja *Kritik der Urteilskraft* (1790, Arvostelukyvyyn kritiikki) ovat länsimaisen filosofian historian merkkipaaluja. Kant kirjoitti näiden lisäksi monista muistakin aiheista kuten uskonnosta, rauhasta ja kasvatuksesta.

Kantin kasvatusta koskeva kirja on nimeltään *Über Pädagogik* (Pedagogiikasta, 1803). Se on Friedrich Theodor Rinkin (1770–1811) toimittama kirja, joka on koottu Kantin eri elämänvaiheiden muistiinpanoista ja luennoista. (Kuehn 2002, 408–409.) Rinkin kirjoittama Kantin elämäkerta *Ansichten aus Immanuel Kant's Leben* ilmestyi vuonna 1805. (Kuehn 2002, 9.) *Pedagogiikka* antaa monipuolisen kuva Kantin pedagogisesta ajattelusta, vaikka se ei ole systemaattinen kokonaisuus kasvatuksesta ja opetuksesta.

Kirjassaan Kant esittää näkemyksensä jokaisen ihmislapsen ehdottomasta ihmisarvosta. Hän antaa ohjeita siihen, miten kasvatuksen avulla ihmisestä voi tulla moraalisesti korkeatasoinen ihminen, joka kykenee kehittymään monipuolisesti aikaansaavaksi yhteisön jäseneksi sekä samalla edistämään koko yhteiskunnan yhteistä hyvää ja moraalisesti kestävää elämää. Kantin kasvatusta koskevista näkemyksistä ovat myös monet suomalaiset kasvatustieteilijät saaneet vaikutteita, esimerkiksi J. E. Salomaa (1891–1960) ja J. A. Hollo (1885–1967) sekä heidän myöhemmät hengenheimolaisensa.

Ihmisestä voi tulla ihminen vain kasvatuksen avulla

Kantin ihaileman ranskanlaisen filosofin Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) teos *Émile ou De l'éducation* (1762, Émile eli kasvatuksesta) antoi inspiraation Kantin pedagogisille pohdinnoille ja herätti kiinnostuksen kasvatusta kohtaan. Kant ei kuitenkaan suoranaisesti seurannut pedagogiikkaa koskevissa neljässä luennossaan (talvilukukaudella 1776–1777, kesälukukaudella 1780, talvilukukaudella 1783–1784 ja talvilukukaudella 1786–1787) Rousseauin pääajatusta eli ajatusta ”luonnonlakien mukaisesta kasvatuksesta”. (Hämäläinen 2022, 7, 9; Kuehn 2002, 131–132.) Joka tapauksessa *Pedagogiikassa* näkyy selvästi Rousseauin vaikutus, vaikka tämän nimen Kant mainitsee kirjassaan vain kerran. Kant referoi monilla sivuilla pienin täydennyksin Rousseauin teosta varsinkin pienten lasten (fyysistä) kasvatusta tarkastelevassa osiossa (Kant 2022, 102–118.) Rousseauin lailla hän korostaa niin sanottujen luonnollisten rangaistusten eli kurin merkitystä kasvattajan ja kasvatettavan emotionaalista vuorovaikutusta varhaisen moraalia koskevan kasvatuksen perustana. (Väyrynen 2023, 157.)

Kant tarkoittaa kasvatuksella huolenpitoa (ruokkimista ja hoitoa), kuria (tapakasvatusta) ja opetusta ja sivistystä. Sivistys on negatiivista eli kuria, joka pelkää virheiden tekemistä, tai positiivista eli opastamista ja opetusta, jolloin se kuuluu kulttuuriin. Opastaminen on ohjastamista aikaisemmin opitun harjoittamisessa. Kantin mukaan kotiopettaja vain opettaa. Johtava kotiopettaja toimii ohjaajana. Hänen tehtävänsä on huolehtia opetuksen lisäksi talon lapsien moraalikasvatuksesta ja hyvästä käytöksestä. Kotiopettaja kasvattaa pelkää koulua varten, mutta johtava kotiopettaja elämää varten. Kasvatus on joko yksityistä tai julkista. Julkinen kasvatus koskee pelkää opastusta, joka voi aina pysyä julkisena. Ohjeiden noudattaminen sen sijaan jää yksityisen opetuksen tehtäväksi. (Kant 2022, 85, 97–98, 178.) Kant toteaa täydellisen julkisen koulutuksen olevan ”koulutusta, jossa yhdistyvät molemmat: sekä opetus että moraalinen sivistys.” Sen tarkoituksena on edistää hyvää yksityiskasvatusta. Koulua, jossa tämä toteutetaan, kutsutaan kasvatustieteeksi. (Kant 2022, 98.)

Kantin mielestä ”[i]hminen on luontokappaleista ainoa, jota täytyy kasvat-
taa.” (Kant 2022, 85.) Hän yhtyy aristoteeliseen näkemykseen toteamalla,
että ”[i]hmisestä voi tulla ihminen vain kasvatuksen avulla”. (Kant 2022,
88.) Kasvatus on välttämätöntä, koska ihmistä vaivaa *akrasia* eli tahdon-
heikkous tai heikkoluonteisuus: Sitä, mitä ihminen haluaisi tehdä, hän ei
tee ja sitä, mitä hän ei haluaisi tehdä, hän tekee. Aristoteleen (1981, EN
VII.1.1145b–10) mukaan heikkoluonteinen ihminen tekee halujensa oh-
jaamina huonoja tekoja, vaikka tietää niiden olevan huonoja. Vahvaluon-
teinen ihminen sen sijaan tietäessään halujensa olevan huonoja pitääyty
järjessä eikä seuraa halujaan.

Kant väittää, että kasvatus on ”suurin ja vaikein tehtävä, joka ihmiselle voi-
daan antaa.” (Kant 2022, 91.) Tämän takia kasvatus ei voi edetä nopeasti,
vaan hitaasti, vain vähä vähältä. Jokainen sukupolvi välittää kokemuksensa
seuraavalle, ja tämä taas lisää niihin oman kokemuksensa ja välittää ne
seuraavalle sukupolvelle ja niin edelleen. Kasvatus on näin ollen jatkuva
prosessi, joka ei koskaan tule valmiiksi. (Kant 2022, 91.)

Valistus ja pedagoginen paradoksi

Kantin mukaan valistus on ihmisen vapautumista hänen itsensä aiheut-
tamasta kypsymättömyydestä ja alaikäisyydestä. Alaikäisyys on kyvyttö-
myyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta. *Sapere aude!* (sa-
namukaisesti suomeksi ”uskalla tietää” tai ”uskalla olla viisas.”) eli rohkeus
käyttää omaa ymmärrystään ja toimia sen mukaisesti on valistuksen tun-
nusmerkki. (Kant 1995, 77; ks. Siljander 2002, 31–34.)

Kantin mielestä kasvatukseen liittyy paradoksi eli ristiriita. Toiselle kas-
vatuksessa asetettu vaatimus tarkoittaa jonkinlaista pakkoa, vapauden ja
itsenäisyyden rajoittamista, mutta toisaalta tämän vaatimuksen pitäisi
edistää vapautta ja kasvatettavan itsenäisyyttä. Paradoksin ydin on se, että
kasvatuksen tehtävä on tehdä itsensä tarpeettomaksi, vapauttaa kasvatet-
tava siitä ohjauksvallasta ja pakosta, mitä kasvatus toimintana kasvatetta-

valle aina merkitsee. Tämän niin sanotun pedagogisen paradoksin Kant
muotoilee seuraavasti: ”Yksi kasvatuksen suurimmista ongelmista on se,
miten lainomaiselle pakolle alistuminen voidaan yhdistää omasta vapau-
desta nauttimiseen. Pakko on näet välttämätöntä! Miten yhdistän vapau-
den pakkoon?” (Kant 2022, 99.)

Tunnetun Kant-tutkijan Manfred Kuehnin (1947–) tulkinnan mukaan
Kantin ajatus ihmisten kasvattamisesta mahdollistaa sen, että ihmiset voi-
vat kehittyä niin, että he saavuttavat tärkeän päämääränsä eli he voivat
tulla moraaliseksi subjekteiksi. He siis kykenevät valitsemaan moraalisesti
oikean ja hyvän väärän ja pahan sijaan. (Kuehn 2012, 66.)

Moraalisesta ja fyysisestä kasvatuksesta

Kant mukaan moraalista ja fyysistä kasvatusta tulee kehittää, jotta saadaan
kasvatukselle kestävä perusta. Moraalinen kasvatus perustuu maksiimeille
eli periaatteille ja fyysinen kasvatus kurille. Fyysinen kasvatus ei salli lapsen
omaehtoista ajattelua, vaan se vain ohjaa ja kehittää. Fyysinen kasvatus
tarkoittaa siis ennen muuta ruumiillista huolenpitoa, kasvatusta kurinalai-
suuteen, tietojen, taitojen ja tapojen opettamista. (Kant 2022, 102–118;
Hämäläinen 2022, 33.) Kant käsittelee kuria siinä yhteydessä, kun hän
analysoi lapsen luonteen kasvatusta. Lapsen täytyy kestää myös negatii-
vista palautetta, mutta ”... kuri ei saa olla orjamaista vaan lapsen täytyy
aina tuntea vapautensa.” (Kant 2022, 112.) Hän jatkaa: ”Mikään ei ole
vahingollisempaa kuin kiusaa tekevä, orjamaainen kuri, jolla pyritään mur-
tamaan lapsen oma tahto.” (Kant 2022, 112.)

Näin ollen lapsen tulee noudattaa kasvattajan sääntöjä. Lasta ei kuiten-
kaan saa lannistaa, jos hän toimii moraalisesti tai muulla tavoin väärin,
vaan häntä tulee kannustaa, jotta hän voisi edistyä kasvussaan moraa-
lisesti mahdollisimman korkeatasoiseksi ihmiseksi. Kun lasta kasvatetaan
yhteisön täysivaltaiseksi jäseneksi, on hänelle suotava myös oman tahdon
ilmaukset. Myös maksiimeille perustuva moraalinen kasvatus epäonnis-

tuu, jos se perustuu uhkauksille tai rangaistuksille. On välttämätöntä ohjata lasta toimimaan moraalisesti oikein, ei vain tavan vuoksi, vaan sen takia, että ihmisen tulee pyrkiä toimimaan moraalisesti oikein. Kantin sanoin ”[m]oraali on jotain niin pyhää ja ylevää, ettei sitä pidä alentaa samalle tasolle kurin kanssa.” (Kant 2022, 131.) Toisaalta kurin laiminlyönti on Kantin mukaan ”suurempi paha kuin kultivoinnin laiminlyönti”. Näin on siksi, että kultivointi on myöhemmin mahdollista korvata. (Kant 2022, 88.)

Moraalikasvatuksessa tulee ensin pyrkiä luomaan pohja luonteelle. Luonteen muodostaa kyky toimia maksimien eli toimintaperiaatteiden mukaisesti. Nämä toimintaperiaatteet ovat aluksi koulun maksimeja ja myöhemmin ihmisyyden maksimeja. (Kant 2022, 131.) Kant on samaa mieltä Aristoteleen (384 eKr.–322 eKr.) kanssa siitä, että ihmisellä on taipumus toimia omaa etuaan vastaan, siksi hänen toimintaansa tulee ohjata, kasvattaa. On tärkeää kuitenkin muistaa, että Kantin kategorisen imperatiivin toisen muodon mukaan ihmistä ei pidä koskaan kohdella pelkästään välineenä vaan aina samalla päämääränä sinänsä. (Kant 1990, 269–270.)

Kant korostaa *Pedagogiikassaan* ihmisen olevan ensisijaisesti lajiolento eikä yksilö. Luonnon osana ihmisyksilö ei voi toivoa olevansa ikuisuusolento eli kuolematon eikä hän yksilönä voi yksinään kehittyä tiedollisesti tai moraalisesti kovinkaan pitkälle. Mutta lajina ihminen voi kuitenkin tavoitella moraalista täydellisyyttä sukupolvien sarjassa, jossa edellisten sukupolvien kehitys luo perustan jälkisukupolvien tiedolliselle ja moraalille kehitymiselle. (Kant 2022, 90–91; Nikkarla 2022, 157.) Kantin mukaan kasvatuksen perimmäinen päämäärä on ihmislajin kehittymismahdollisuuksien kultivointi poliittisesti ja kosmopoliittisen tulevaisuuden ja ihmisen kaikkien vapauden edellytysten edistäminen. (Kant 2022, 88–95; Ks. Väyrynen 2023, 17.) Kantin mukaan tämä on viime kädessä kasvatuksen korkeimman tason eli moraalikasvatuksen tehtävä. (Kant 2022, 95, 101.)

Kantin kasvatustajattelun merkitys nykyaikana

Kantin kasvatustajattelu on syntynyt valistuksen järjettä korostavassa kontekstissa. Mutta monet hänen ajattelustaan nousevat kasvatusta koskevat periaatteet ovat luovuttamattomia myös nykyajan kasvatuksen näkökulmasta, jossa kasvatuksen ulkoiset hyötynäkökohdat ovat voimistumassa. Samoin Kantin kysymys kasvatuksen paradokseista on edelleen ajankohtainen analysoitaessa kasvatusta ja sen ehtoja. Meidän ei tule tuudittautua katteettomaan vapauden ihannointiin, vaikka pidämme vapautta tärkeänä kestävässä kasvatuksessa, johon sisältyy myös ympäristökasvatus, ja tulevaisuuden kivijalkana.

Sen sijaan lapsi on totutettava koulussa työntekoon. Juuri koulu on optimaalinen paikka kasvattaa työntekoon. Kantin mukaan onkin äärimmäisen vahingollista, jos lapsi tottuu suhtautumaan kaikkeen pelkästään leikinä. Lapsella pitää olla aikaa levätä, vaikka hänen tulee oppia tekemään (koulu)työtä. (Kant 2022, 120–121.)

Kantin näkemys myös siitä, että kasvatuksessa on korostettava toisiin kohdistuvan ihmisrakkauden, kosmopoliittisten ja rauhanpyrkimysten merkitystä, on nyt ja aina ensiarvoisen tärkeä. Ajattelevassa minässä eli mielesämme on jotakin sellaista, joka saa kasvatettavat ajattelemaan tietenkin omaa etuaan, mutta myös niiden etua, joiden kanssa he ovat varttuneet. Näiden lisäksi heidän tulee ajatella koko maailman parasta. (Kant 2022, 154; Nikkarla 2022, 180.)

Kantin mielestä on tärkeää korostaa myös sitä, ettei huville tule laittaa paljoakaan painoa, vaan kasvatettavalle on ”tähdennettävä päivittäisen tilinpidon tärkeyttä itsensä kanssa.” (Kant 2022, 154.) Tämä opettaa ihmistä etsimään sitä, mikä on elämässä kaikkein eniten tavoittelemisen arvoista ja eettisesti kestävä.

Kirjallisuus:

Aristoteles 1981. *Nikomakhoksen etiikka* (I–III, 5, V–VII, X, 6–9). Kääntänyt ja selityksin varustanut Simo Knuutila. Helsinki: Gaudeamus. = EN

Hämäläinen, Juha 2022. Johdanto. Teoksessa Immanuel Kant. *Pedagogiikasta*. (Suom. Markus Nikkarla. Johdannon kirjoittanut Juha Hämäläinen). Helsinki: Gaudeamus, 7–79.

Kant, Immanuel 1990. Käytöllisen ([sic] järjen kritiikki. Teoksessa Immanuel Kant. *Siveysopilliset pääteokset*. Suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut J. E. Salomaa. Porvoo: WSOY, 163–362.

Kant, Immanuel 1995 [1784]. Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus? (tarkistettu suomennos Tapani Kaakkurinniemi) Teoksessa Koivisto, Juha, Mäki, Markku & Uusitupa, Timo (toim.) *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino, 76–86.

Kant, Immanuel 2022. *Pedagogiikasta*. (Suom. Markus Nikkarla. Johdannon kirjoittanut Juha Hämäläinen). Helsinki: Gaudeamus.

Kuehn, Manfred 2002 *Kant. A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kuehn, Manfred. 2012. 'Kant on Education, Anthropology, and Ethics'. Teoksessa *Kant and Education: Interpretations and Commentary*, ed. by Klas Roth & Chris W. Surprenant. New York: Routledge, 55–68.

Nikkarla, Markus 2022. Suomentajan jälkisanat. Kant ihmisen kehittymisestä ja ihmislajin päämäärästä. Teoksessa Immanuel Kant. *Pedagogiikasta* (suom. Markus Nikkarla. Johdannon kirjoittanut Juha Hämäläinen). Helsinki: Gaudeamus, 155–181.

Siljander, Pauli 2002. Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen. Helsinki: Otava.

Väyrynen, Kari 2023. Kant 'Pedagogiikasta' – Kantin filosofiaa yleistajuisimmillaan. *Niin & Näin* 2/2023. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura ry. 16–20.